

Familj och familjebildning i Sverige

Jan Trost

Uttrycket "kärnfamiljen" myntades först av den amerikanske socialantropologen Murdock år 1949. Kärnfamiljsbegreppet har kommit att fungera som norm eller modell för vad som skall menas med en familj.

I denna artikel visar Jan Trost att familjebegreppet i själva verket är mångtydigt och har olika betydelser i skilda sammanhang. Slutsatsen måste bli att alla familjekonstellationer, inklusive kärnfamiljen, är varianter av familjer.

Författaren beskriver hur giftermålsmönstret och födelsetalen varierat under 1900-talet och diskuterar hur fluktuationerna kan tolkas. Även tänkbara framtidsperspektiv tecknas.

Jan Trost är docent i sociologi och universitetslektor vid Sociologiska institutionen, Uppsala universitet.

Vad är familj?

Som svar på den frågan tänker nog de flesta på den traditionella kärnfamiljen. Själva termen kärnfamilj introducerades av den amerikanske socialantropologen George Peter Murdock (1949). Viktigt är att notera att han uttalade sig om samhällen och inte om enstaka grupper eller individer. Murdock avsåg ett samhälleligt system av en man och en kvinna, som i samhällets mening är definierade som ett par samt deras gemensamma barn och alla lever de i samma hushåll med gemensam ekonomi. Sedan ett par decennier har termen fått även en annan betydelse, nämligen på gruppnivå. Mamma, pappa och minderåriga barn i samma hushåll kallas i vardagligt tal för kärnfamilj. Viktigt är också att denna gruppbyggning blivit en slags norm eller modell för vad familj är - andra familjekonstellationer ses åtminstone implicit som avvikelser från denna modell.

Om man skulle roa sig med att se efter vad lagstiftningen menar med familj så får man inget direkt svar; termen definieras naturligt nog inte utan har betydelse beroende på i vilket sammanhang den används. Ibland syftar termen på en förälder med ett minderårigt barn,

ibland på ett gift par, för att nämna några exempel. Frågar man på Äventyrsbadet i Uppsala vad man där menar med familj i sin marknadsföring av familjebiljetter får man reda på att de menar två vuxna och två barn under 14 år. De två vuxna kan vara sam- eller särkönade och behöver inte ha någon relation till varandra. Endast åldersgränsen gäller för barnen, inga relationer. Skulle familjen bestå av färre än dessa fyra gäller individuella biljetter, som blir billigare än familjerabatten. Är familjen större blir det tillägg för de övertaliga.

En helt annan bild får man om man frågar mänskorna själva om vilka som ingår i deras familjer (Trost 1990). Ytterst få håller sig till modellen kärnfamiljen. Inte bara makar, föräldrar och barn nämns. Även barnbarn, mor- och farföräldrar nämns av en del, liksom också ingifta och "insambor", syskonbarn, kusiner, mostrar och farbröder, för att nämna några exempel. Husdjur räknas inte sällan till den egna familjen. Variationen är så stor som upp till mera än femtio familjemedlemmar.

Det undras mig vad klinikern själv menar då denne ber klienten/patienten att vid nästkommande besök ta med sig familjen. Det undras mig också hur klienten uppfattar detta förslag. Vems outtalade definition får gälla? Sannolikt klientens gissning av vad klinikern kan tänkas avse.

Mot denna synnerligen kortfattade bakgrund blir det uppenbart att familjen (i bestämd form singularis) inte existerar utan en mängd skilda slag av familjer (i obestämd form pluralis) existerar och de är inte varianter av någon modell såsom kärnfamiljen; de är alla, inklusive kärnfamiljen, variationer av familjer. En enförälderfamilj eller en styvfamilj är inte en variant eller avvikelse av kärnfamiljen; alla är varianter, även kärnfamiljen är en variant bland alla de andra.

En enförälderfamilj eller en styvfamilj är inte en variant eller avvikelse av kärnfamiljen; alla är varianter, även kärnfamiljen är en variant bland alla de andra

Familjebildning; några exempel

Själva termen familjebildning är minst sagt något oegentlig; eftersom vi inte har någon klar bild av vad familj är kan vi heller inte ha en någorlunda rimlig aning om vad familjebildning skulle vara. Om man går tillbaka i tiden cirka 30 år eller mer kan man finna viss relevans för termen. Det var innan t ex samborna kommit som social institution jämsides med de gifta. Då var fyra element mycket starkt normativt förknippade med varandra:

giftermålet eller bröllopet

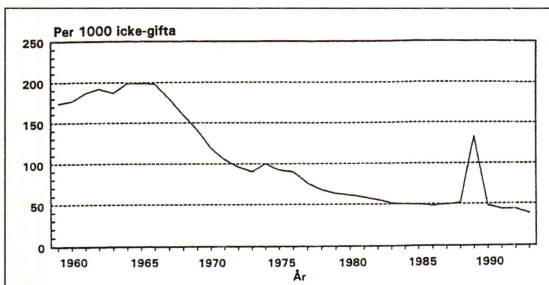
sammanflyttningen

att ha sex tillsammans

att få barn cirka ett år senare.

Genom att dessa fyra element var så nära förknippade med varandra kan man säga att i och med att ett par gifte sig så startade de en familj - praktiskt taget oavsett vad man menade med familj och helt i linje med kärnfamiljeiden som modell. Normerna sade att de två inte skulle flytta samman innan de gift sig - mycket få bröt mot denna norm. Normen om att de två inte skulle ha sex tillsammans kan sägas ha varit en idealnorm men inte en beteendenorm. Alla visste att praktiskt taget alla par haft sex tillsammans innan de gifte sig men ingen visade det. Dock visade sig inte sällan en del resultat: ungefär en tredjedel av brudarna var gravida vid bröllopet och bortemot tio procent hade barn tillsammans innan de gifte sig.

Vid mitten av 1960-talet skedde en hel del förändringar; en av dem framgår av *figur 1* som visar giftermålsfrekvensen sedan 1959. Fram till mitten av 1960-talet låg giftermålsfrekvensen på en ganska stabil och något uppåtående nivå för att under mindre än en tioårsperiod gå ner mycket snabbt - faktiskt snabbast i världen, en minskning om ungefär 40 procent på den korta tiden. Sedan dess har giftermålsfrekvensen fortsatt sin nedgång men med mycket låg hastighet, bort-

Figur 1. Första gången gifta kvinnor per 1.000 icke-gifta kvinnor, 1959- (Källor: Befolkningsförändringar).

Nedgången i giftermålsfrekvensen mer än kompenseras av en uppgång i sambofrekvensen

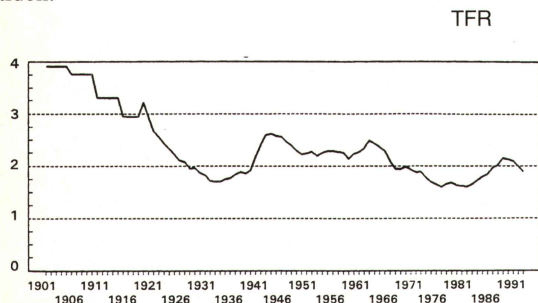
sett från toppen 1989 (för en diskussion av 1989 års topp, se Trost 1993).

Nedgången i giftermålsfrekvensen mer än kompenseras av en uppgång i samboendefrekvensen. Redan efter tio år kan man säga att samborna hade blivit en social institution. Nästan alla av dem som nu gifter sig har varit sambor med varandra under en längre eller kortare tid, inte sällan många år. Samboendet startar vanligen också mycket tidigare i relationen än vad giftermålet gjorde före förändringarna. Detta innebär att de fyra elementen som nämnts ovan inte längre har något sammanhang. Sammanflyttningen har inget med giftermålet att göra, kopplingen mellan barn och äktenskap finns praktiskt taget inte alls, vilket kan illustreras med att av alla barn som föds är flera än hälften födda av en icke-gift mor (som i nästan alla fall är sambo med barnets far) och av alla förstfödda barn är två tredjedelar födda av icke-gift mor. Kopplingen mellan att ha samlag och att få barn finns knappast den heller på samma sätt som tidigare med de nu så vanliga samlagsberoende preventivmetoderna.

Förutom alla dessa gifta och sambor finns en ökande andel särbor och en ökande andel av de gifta, av samborna liksom av särborna lever i pendlarrelationer på långdistans. Variationsrikedomen är stor och vi har också ett okänt antal samkönade par som lever samman "under äktenskapsliknande förhållanden" - från den 1 januari 1995 kan de även registrera sina parrelationer, något som danskarna kunnat göra sedan den 1 september 1989 och norrmännen sedan den 1 augusti 1993. Liksom bland de särkända paren har en del av de samkönade paren barn från tidigare relationer eller tillsammans - även om sambor, sär- eller samkönade, inte ännu tillåts att adoptera barn tillsammans och således inte heller kan vara föräldrar till samma barn i lagens mening, så är en del av dem föräldrar tillsammans i social och mental mening.

Ett annat exempel med anknytning till termen familjebildning utgörs av de barn som föds. Födelsehalten har varierat en hel del, såsom också framgår av *figur 2* som visar de summerade fruktsamhetstalen (förkortas vanligen TFR efter den engelskspråkiga termen Total Fertility Rate). Dessa tal säger något förenklat något om hur många barn kvinnorna i genomsnitt kommer att föda

under sin fertila period om födelsetalen skulle ligga på samma nivå en längre tid. Så gäller till exempel att om TFR ligger på 2,1 en längre tid så skulle storleken på befolkningen komma att vara konstant om man bortser från immigration och emigration. Mig intresserar här i första hand frågan om hur stora födelsetalen varit de senaste åren och hur vi kan förstå variationerna. Dessutom är frågan om vad vi kan vänta oss den närmaste tiden.

Figur 2. Summerad fruktsamhet 1901- (femårsklasser till 1920). (Källor: Historisk statistik 1969, Befolkningsstatistik 1993).

Under efterkrigstiden har födelsetalen legat något över den magiska nivån 2,1 och gjorde så fram till 1968. Därefter sjönk de ganska snabbt och nådde det lägsta värdet i svensk historia, en TFR på 1,6 år 1978 (det lägsta värdet tidigare var 1,7 vid mitten av 1930-talet). Födelsetalen låg sedan på i stort sett denna låga nivå fram till 1984 då de började stiga och nådde sin kulmen 1990 och 1991 med värdena 2,1. Sedan dess har födelsetalen sjunkit och beräknas ligga på 1,9 år 1994. Nedgången i födelsetalen hänger mycket samman med att alltför många kvinnor "senarelade" sina barnafödslar till dess de blivit klara med sin utbildning och fått fast arbete och en stabil situation. Detta syns också tydligt i höjningen av åldern vid första barnets födelse. I mitten av 1970-talet låg medelåldern vid första barnets födelse vid 24,5 år medan den 1993 låg vid 27 år.

Om nu en stor mängd kvinnor "senarelägger" sitt barnafödande så är det rimligt att födelsetalen åter går upp efter en tid. Det som förr var senare blir nu! På det sättet kan man enklast förstå uppgången mot slutet av

Alltjämt tycks de flesta kvinnor vilja ha två eller tre barn, mycket få vill inget ha, få vill ha ett barn och få vill ha fyra eller flera

1980-talet. Denna senareläggning är inte längre någon senareläggning såvida man inte har ett en smula antikverat synsätt. I sin tur innebär de relativt höga födelsetalen att man kan förvänta sig en nedgång sådana som redan påbörjats eftersom en hel del kvinnor fått de "senarelagda" barnen. Av dem är en hel del sådana som inte kommer att få yngre syskon.

Vad kan man då vänta sig de närmaste åren? Man kan resonera som jag har gjort. Alltjämt tycks de flesta kvinnor vilja ha två eller tre barn, mycket få vill inget ha, få vill ha ett barn och få vill ha fyra eller fler. Om man räknar fram ett slags medelvärde skulle det ligga på ungefär 2,4 barn per kvinna i genomsnitt. Det skulle innebära att om alla fick som de ville skulle födelsetalen ligga på ungefär 2,4. Men det gör de inte och det kommer de heller inte att göra utan en radikal värdeförändring. Då praktiskt taget ingen kvinna numera får fler barn än hon vill ha och en hel del får färre än de vill ha, så kommer födelsetalen att ligga lägre.

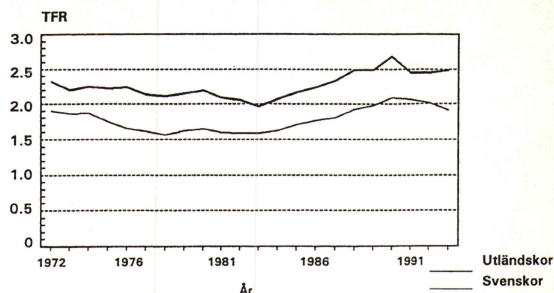
Till detta kommer att en del inte får barn alls eller inte får så många de vill, då de är eller blivit sterila. Deras make eller partner kanske är steril, ofta med likartad effekt. Dessutom vill få kvinnor ha barn med en dålig relation till den eventuelle barnafadern, och få vill ha barn då de inte befinner sig i vad de uppfattar som någon stadig relation alls. Skilsmäso- och separationsfrekvenserna är historiskt sett mycket höga vilket innebär att en hel del kvinnor lever utan relation en eller flera omgångar. Jag har roat mig att beräkna vilka födelsetal man kan räkna med utifrån dessa överväganden och kommit fram till att födelsetalen kommer att ligga på högst 2,1 och lägst 1,5. Man kan också räkna med att födelsetalen kommer att fluktuera alltför likt som hitintills.

Slutligen vill jag i korthet ta upp en fråga som ibland ventileras i anslutning till den i många tycke stora invandringen. En aspekt som inte sällan tas upp är att många av de invandrade kommer från kulturer med hög nativitet och att de skulle få många barn även här och att därigenom den svenska kulturen skulle komma att grundligt förändras och kanske helt försvinna. Jag vill inte här gå in i denna debatt på annat sätt än att visa några tankeväckande uppgifter. I figur 3 visas födelse-

I mitten av 1970-talet låg medelåldern vid första barnets födelse vid 24,5 år medan den 1993 låg vid 27 år

De utländska kvinnorna har en högre nativitet än de svenska. Det intressanta är dock att de två kurvorna följer varandra parallellt

talen för utländska kvinnor bosatta i Sverige och för svenskor, också de bosatta i Sverige. Man kan där se att de utländska kvinnorna mycket riktigt har en högre nativitet än de svenska. Det intressanta med den bild detta diagram kan ge oss är dock att de två kurvorna följer varandra parallellt; då den ena kategorins födelsetal går upp respektive ner, gör även den andra kategorins detsamma. Så har det varit och så kanske det kommer att vara alltför. Dessa uppgifter kanske kan lugna dem som är rädda för förändringar.

Figur 3. Summerad fruktsamhet, Sverige 1972- .

REFERENSER

- Murdock, George Peter (1949): Social Structure. New York, The Free Press.
 Trost, Jan (1990): Do we mean the same by the concept of family? Communication Research 17:431-443.
 Trost, Jan (1993): Familjen i Sverige. Liber, Stockholm.

RFFR inbjuder till heldagskonferens
på temat

RÄDDA FAMILJEN I MÅNGKULTUREN

Fredag 24 nov 1995 i Rinkeby Folkets hus i
nordvästra Stockholm

Medverkande bland andra familjeinspektör
Inger Grundin, chefen för IOF i Västerås
Nicola Aranki, kultursekreterare Iris Berggren,
sociolog Monica Moupondo, turkiska husmöd-
rar och afrikanska ungdomar.

Kostnad 900:- inkl moms,
sista anmälningdag 10 november

Övriga upplysningar tel 08-658 21 00,
669 59 40, fax 08-658 21 88,
Riksförbundet för Familjers Rättigheter,
Bastugatan 41, 118 25 Stockholm.

Anslag för reumatologisk forskning

**Riksförbundet Mot Reumatism (RMR)
anslår ett belopp om ca 2 mkr till
reumatologisk forskning samt 500 000 kr
till omvårdnadsforskning.**

Vi kommer att lägga om våra rutiner för
handläggning av ansökningar varför anslag
till projekt som tidigare erhållit anslag
kommer att prioriteras.

Aktuellt forskningsprojekt skall vara godkänt
av respektive etiska kommitté.

Ansökningar om anslag, jämte bilagor i åtta
exemplar (särtryck endast ett exemplar), skall
vara oss tillhanda senast den 29 september 1995.

*Vi är ytterst angelägna om att arbetsterapeuter,
kuratorer, sjukgymnaster och sjuksköterskor söker
omvårdnadsforskningsanslag.*

Ansökningshandlingar med uppgifter om
bestämmelser för godkännande av ansökan
skall rekvireras från oss.

Välkommen med Din ansökan!

Riksförbundet Mot Reumatism
Box 12851, 112 98 Stockholm
Telefon 08-653 21 00, Fax 08-650 64 15